

Rendhagyó magyar nyelvhasználat-történet* (I. rész)

1. 1997. március 19-én a Szent László Akadémián előadás hangzott el „A magyar nyelv eredetéről új adatokkal; a finnugor származtatás legsúlyosabb fogyatékosai” címmel, melynek lényegi mondanivalója az volt, hogy a magyar nyelv inkább a török nyelvhez (nyelvekhez) áll közelebb, mint az uráli (finnugor) nyelvekhez. Valójában azonban nem is annyira a mondanivaló tartalma, a meglepő származtatások, sokkal inkább

* Egy készülőben lévő terjedelmesebb tanulmány vázlatos áttekintése.

a zsúfolt teremből visszhangzó reakció, a hozzászólások némelyike lepett meg. A levegőben szinte izzott az alig rejtett finnugorellenesség. Súlyos célzások hangzottak el Zsirai Miklós kártékony fanatizmusáról; a japán—magyar nyelvrokonság komoly újragondolásának szükségességéről; a sumér—magyar nyelvrokonság továbbgondolásának igényéről; a koreai nyelv bevonásáról a magyar szófejtésekbe; továbbá arról, hogy ideje szembeszállni a magyar nyelvészeti tabukkal: meg kell törni a finnugor egyeduralmat és tovább kell lépni egy szélesebb ívű magyar nyelvrokonság kialakítása érdekében stb.

Ugyancsak 1997-ben jelent meg KAZÁR LAJOSnak a japán—finnugor nyelvrokonságot kutató könyve: „A japán és a magyar nyelv rokonok?” címmel Pécsen.

De haladjunk tovább. 1996-ban, az Orient Press Kft. kiadásában, Budapesten látott napvilágot BADINY JÓŠ FERENC nem csekély meglepetést tartalmazó könyve: „Igaz történelmünk vezérfonala Árpádig” címmel, amelyből — egyebek mellett — megtudhatjuk, hogy a magyarság valójában már úgy hétezer éve a Kárpát-medencében él, noha szinte állandóan kapcsolatban állt (eltekintve ideiglenes és kényszerű más állomáshelelyektől) Mezopotámiával, az ott élő sumér néppel, annak szerves részeként. 1996-ban Badiny Jósnek egy másik könyve is megjelent Budapesten. Igaz, ez az 1981-es, Buenos Airesben publikált könyvének újrakiadása volt. („Ister-Gamtól Esztergomig”).

Még ugyanebben az évben — 1996-ban — jelent meg Róna-Tas András „A honfoglaló magyar nép” (Balassi Kiadó, Bp.) című munkája is, amivel — az ember úgy hiszi — helyreállt az említett év (évek) egyensúlya, minthogy ez a mű a jelenkor tudományos követelményeihez igazodik.

Jelentek meg egyéb írások az utóbbi években hazánkban, amelyek messze elkerülik a tudományos kritériumok határait, de említésüktől most eltekintek, csak annyit jegyzek meg, hogy — minden jel erre mutat — jól kivehető igény húzódik meg az ilyen kiadványok iránt, s ezt nem lehet leegyszerűsítve megmagyarázni.

2. A címben szereplő „rendhagyóság” főbb jellemzői: a) A magyar nyelvhasználat története egyetlen más európai nép nyelvhasználatával sem vethető össze; teljesen egyedinek, unikális sajátosságokkal bíró történetnek tekintem, amelynek meghatározható, kikapintható, befolyásoló tényezői, eredői vannak. Így például a teljes rokonalanságunk a környező indoeurópai népek (nyelvek) tengerében és közepében: mivel nyelvrokonsággal nincsen közvetlen földrajzi kapcsolatunk, szomszédságunk, így évszázadokon át nyelvi elszigeteltségben éltünk (és élünk ma is). b) Valamennyi, a nyelvhasználat foglalkozó megnyilatkozást (írást) a nyelvhasználat-történet részének tekintem, akár finnugor (uráli) szemléletű, akár nem (pl. tudománytalan, autodidakta, műkedvelő stb.). Úgy gondolom, hogy a nem tudományosan megalapozott nyelvhasználati irányzatok is ilyen vagy olyan mértékben hozzájárultak a ma már hitelesítetten tudományos irányzat kialakulásához: a küzdelem az idejétmúlt, a tévutakra vezető elgondolások, elméletek ellen pozitív eredménnyel is járt, mint ahogy az minden egyéb tudomány történetében is szinte nélkülözhetetlen volt. c) Az uráli (finnugor) nyelvhasználat szoros történetével — magától értetődően — részletesen nem, csak érintőlegesen foglalkozom, hiszen ezt már többször feldolgozták (pl. ZSIRAI MIKLÓS, GÜNTHER J. STIPA és sokan mások). d) Megkísérlem valamilyen egységben bemutatni nyelvhasználatunk történetének kanyargós útjait, szükséges mértékben kiemelve a nyugati, nyelvészettel (is) foglalkozó irodalom igen erős, olykor-olykor meghatározó befolyását. Megjegyzendő, hogy a jelen keretek között teljességre távolról sem törekedhettem, így egyelőre csak a tendenciák körvonalait bemutató mintavételre korlátozhatom a fejtegetéseket.

3. Ha a magyar nyelvtudomány történetét kellene elemezni, korszakokba építeni, leginkább SZATHMÁRI ISTVÁN felosztását látom ésszerűnek és világosan követhetőnek: Sylvester János (XVI. század első fele), Sajnovics János (1770), XIX. század közepe, a XIX. század közepétől a máig terjedően, mely időszakban azonban van egy útkeresési korszak (Hunfalvy Pál és Riedl Szende), továbbá egy etap a múlt század hetvenes éveitől az első világháborúig, majd a két világháború közötti bizonyos nehézségekkel teli átmenet, s végül a második világháborútól a máig terjedő időszak (A magyar nyelvtudomány-történet korszakai: MNy. 1971: 18—35.). Ami viszont a magyar nyelv önálló történetének korszakolását illeti, nem hiszem, hogy vitatható BENKŐ LORÁND periodizálása: 1. A magyar nyelv függetlenségének kezdetei (kb. Kr. e. X. század), 2. A magyar honfoglalás (896), 3. A mohácsi vész (1526), 4. A felvilágosodás korának kezdete (1772), 5. A második világháború vége (The Periodization of the Hungarian Language: ActaLingu. 1966: 248). Az említett korszakolás kiindulópontjai nem azonosak, mégis vannak találkozási pontok: A XVI. század első fele (Mohácsi vész — Sylvester János működése; a felvilágosodás korának kezdetei — Sajnovics fellépése; a második világháború).

Amilyen világosan átláthatók a fenti korszakolások, olyan követhetetlen és mindenfajta korszakolási kísérletnek ellenálló feladat, ha a magyar nyelvhasználat történetének teljességét (tehát nemcsak a finnugor irányzat fejlődését) kíséreljük meg vizsgálat tárgyává tenni. A finnugor (uráli) nyelvhasználat története viszonylag egyszerű, mert csak egy szorosan vett irányzat kibontakozását kíséri nyomon a kezdeteken, a sejtéseken át a bizonyosságig (természetesen ezen belül lehetnek és vannak viták, nézetkülönbségek, de a végeredményt tekintve minden vita elnémul, kivéve azokat a berkeket, ahol ez a végeredmény vitatott).

A fő nehézség a korszakolásban az, hogy Mohácsot követően a magyarság súlyos állami, integritási és értékválságba zuhant. Ettől kezdődően kiesett az európai világ áramköréből, s sorozatos traumák zavarták — mondhatni 1956-ig, s azon túl is — szellemi egyensúlyát. Szembeszökően elmaradtunk az európai nyelvészeti (és egyéb) fejlődéstől. Egyebek mellett ennek tulajdonítható, hogy egy-egy jelesebb kivételtől eltekintve (pl. Sajnovics 1770 és Gyarmathi 1799) maga a külhon sugallta, indukálta a negatív irányú nyelvhasználati tendenciáinkat (sémi, dravida, maori, sumér stb.) is, vagyis gyakran olyan utakra vállalkoztunk, amelyeket — éppen a fejlődési fáziseltolódás miatt — mások Európában már elhagytak.

4. A hajdani erős és gazdag Hungaria tehát a XVI. század elejétől *Angaria*, vagyis a nyomor országa lett. Már 1502-ben elhangzott, hogy Pannóniában nincsenek kereskedők, sem iparosok, sem más mesterségekben járatos emberek, kivéve azokat, akik más országokból jöttek be (Fr. Philelphi „...Epistolarum familiarum libri XXXII.” 228). A hazai közállapotokat, a műveltség, kultúra hiányát sokan hiányolják és siratják. A török hódoltság, a szinte állandó hadiállapot nem kedvez a könyvnyomtatásnak. A hazai irodalom igen vékonyan csörgedez összehasonlítva a nyugati, egyre gazdagodó irodalommal.

Nagyon jellemző például a nyelvi horizont kitágulása a nyugati országok releváns irodalmában. Minél több (idegen) nyelv kerül látókörünkbe, annál biztosabb kézzel lehet általában a nyelvekről, de főként a nyelvrokonság lehetőségeiről, kérdéseiről eszmélni, feltevéseket kialakítani. Sajnos legalább két évszázadon át (XVI—XVII. század) jelentősen lemaradtunk a nyugati fejlődéstől — úgyszólván provincializálódtunk. Hozzá kell tennünk azonban, hogy mivel nem voltunk óceán mellett élő nép, nem vehettünk részt a földrajzi felfedezésekben, s a nyomukban járó ismerkedés új és más népekkel, nyelvekkel eleve kizárt lehetőség volt számunkra. A baj azonban az volt, hogy az ezekről szóló híradások nem jutottak el időben hozzánk romlott közállapotaink miatt.

Már 1519-ben P. Mosellanus kifejti, hogy a középkorban a nyelveket elhanyagolták, de korunkban a „hosszú éjszaka után” feltámadnak a tudományok a nyelvek segítségével, hiszen a nyelvek elásott kincset jelentenek (*Oratio de Variarvm Lingvarvm Cognitione...* Basileae, 3, 5, 17, 38). P. Albinus a kor két csodájának tartja a hajóutazásokat az ismeretlen szigetek, földek felé és idegen nyelvek tanulását, megismerését (*Commentatio de Linguis Paregrinis atque Insulis Ignotis...* Wittembergae, 1590. 5. 1713).

A részletezés szándéka nélkül érdemes megemlíteni, hogy már 1555-től kezdve jelennek meg — jórészt misszionáriusok jóvoltából — azték, maya, pocoman, karib nyelvtanok. A dél-amerikai bennszülött nyelvek feldolgozása is korán elkezdődött a spanyol hódítások nyomán. Az egyes észak-amerikai indián nyelvek később nyertek grammatikai feldolgozást. Az amerikai (főleg dél- és közép-amerikai) nyelvekkel kapcsolatban általában a sokféleség, a különös eltérések lepik meg az utazókat és a nyelvek iránt érdeklődőket. Érthető, hogy az amerikai bennszülött nyelveknek ez a sokfélesége és változatossága nem tette lehetővé, hogy e nyelveket is bevonják az Európában akkortájt megszokott rokonítási sémákba. Mindazonáltal HUGO GROTIUS, az 1542-ben megjelent kis írásában (*De origine gentium Americanarum dissertatio*) nem riadt vissza attól, hogy egyes amerikai fajokat és nyelveket európai (germán) eredetűnek tekintsen. Úgy találja, hogy Kalifornia és Panama tájékán longobárd és norvég nyelvi nyomok találhatók, és ezt „nem ok nélkül mondom” — írja Grotius (i. m. 40, 42). MATTHIAS MARTINI, az először 1623-ban megjelent „*Lexicon Philologicum*”-ában viszont az Isten-megnevezésekkel összefüggő indián szavakat a szír és a latin nyelvekből próbálja megfejteni (lásd *Deus* címszó alatt).

Az afrikai nyelvek szertelen változatossága is sok fejtörést okoz az egykorú felfedezőknek, kiváltképpen a misszionáriusoknak. Igen érdekes H. BRUSCIOTTONAK, az olasz hittérítőnek egy Kongó-melléki bantu nyelvről írt ritka nyelvtana, az 1659-ben megjelent „*Regulae quaedam pro difficillimi Congensium idiomatis*”. Ebben a nyelvtanban világosan megmutatkozik a nagyfokú különbségek felismerése a „klasszikus” nyelvek (görög, latin, héber) és egy ilyen „barbár” nyelv között. Köztudott, hogy a „grammatika” évszázadokon át szinte egyértelmű volt a latin nyelvvel, sőt ezen túlmenően magával a nyelvvel.

A távolkeleti nyelvek közül a maláj nyelvnek alakult ki a leggazdagabb grammatikai és szótári irodalma. Elég korán megindult a japán és a kínai nyelv nyelvtani feltérképezése is. Már a XVI. században tudják, hogy a japán nyelv élesen elüt a kínaitól. Voltak, akik a kínait az emberiség ősnyelvének vélték. (A nyelvi horizont kitágulásával kapcsolatban vö. HEGEDŰS JÓZSEF, *A felfedezések kora és a nyelvtudomány*: NyK. 1962: 329—41.)

Megemlíthető, hogy a korai (XVI—XVII. sz.-i) megfigyelésekbe már bevonták a pápua, tatár, perzsa, török, eszkimó stb. nyelveket. Nem túlzás, ha azt állítjuk, hogy M. CLAUDE DURET „*Thresor de L’Histoire des Langues de cest Vnivers*” (Genevae, 1613.) című munkájában már homályosan felsejlenek a ma ismert nyelvek általános körvonalai. Természetesen erős érdeklődés mutatkozott a magyarok különös nyelve iránt is. Említésre méltó, hogy egy időben (a török hódoltság korában) a magyar egyfajta „nemzetközi” szerepet játszott Közép-Európában: a törökök egy ideig csak magyar nyelven voltak hajlandók levelezni a bécsi udvarral. Egyébként SZENCZI MOLNÁR ALBERT volt az, aki a tudós európai közvéleményt megismertette a magyar nyelvvel (szótár: 1604; grammatika: 1610). Nyomában már több tudós is (PODESTA, MENINSKI, M. MARTINI és mások) kezdetleges szófejtésekbe kezdett bocsátkozni, magyar szavakat is felhasználva.

Mi közünk van a nyelvi látóhatár kitágulásához? Elvileg mindenképpen van, ugyanis oldotta volna nyelvi (kényszerű) elzártságunkat: esetleg korábban tudatosította volna, hogy nemcsak „főnyelvek” (latin, görög, héber; germán, francia, olasz stb.) léteznek, hanem más, távoli nyelvek is, amelyekhez (akár) rokoni kapcsolatok fűznek.

5. A finnugor (uráli) nyelvészet a magyar nyelvhasználat-történetnek kétségkívül a „sikerágazata”, ma már a belső, finomítási viták és törekvések jellemzik; továbbá azok az újabb kori kísérletek, vajon kiszélesíthető-e, és ha igen, akkor mennyire a finnugor nyelvek (esetleges) rokonsági köre. Nem tudni, mit mondanak majd még a későbbi kutatók arról a feltevésről, hogy az „úgynevezett finnugor ősnelv nem ősnelv volt, hanem »közlekedő nyelv«, amellyel az egymástól eltérő nyelveket beszélő nemzetségek, törzsek vagy akár nagycsaládok megértették egymást.” (LÁSZLÓ GYULA, *Őseinkről*. Gondolat, Bp., 1990. 274).

A finnugor nyelvhasználat — egyébként igen gazdag, részletekre is kiterjedő — történetében van néhány különös vonás: a) Előbb adtak hírt a távoli Jugriáról, mint a sokkal kézenfekvőbb Finnországról és finn nyelvről. — b) Mi a szorosabb összefüggés a Volga-környéki magyarok és Jugria között? — c) Bizonyos kivételtől eltekintve előbb hozták rokonsági kapcsolatba a lapp nyelvet a magyarral, mint az észti és a finn nyelvet (ez persze véletlen, de mégis meglepő). — d) Korábban (kb. a IX—X., XII—XIII. században) mi többet tudunk a hátramaradt eleinkről, mint később a külhoni krónikások, hírhozók a XV—XVI. században.

Zsirai Miklós azt állítja, hogy a finnugor nyelvhasználat atyja nem más, mint a IX. századi Halogalandi Ottár, aki egy hajóútja során azt észlelte, hogy régen az Északi-Jégestenger keleti partját benépesítő bjarmák vagy beormák nyelve megegyezik a tulajdonképpen finnekével (Finnugor rokonságunk. Bp., 1937. 473). Vannak régi források (pl. az orosz őskronika, 1096), amelyek említést tesznek Jugriáról (*Jugria*), amely északon, valahol a szamojédek szomszédságában terül el, s nyelvi rokonságot mutatnak fel a lakói (ZSIRAI MIKLÓS, *Jugria*: NyK. 1930: 32). RÓNA-TAS ANDRÁS különben bizonyos aggályokat fejez ki a *Jugria* etimológiájával kapcsolatban (i. m. 334—5).

Nem tudni, csakugyan a finnugor nyelvhasználat története nyitányának lehet-e tekinteni Halogalandi Ottár útját. Sokkal valószínűbbnek tartom, hogy távoli rokonainkat, pontosabban: távoli önmagunkat saját magunk fedeztük fel többször is valahol a Volga környékén vagy az ún. Magna Hungariában. RÓNA-TAS írja, hogy még a XII. században is jöttek (és mentek) magyarok keleti rokonaikhoz, és hogy kereskedelmi kapcsolatok is voltak (i. m. 325). Továbbá: bizonyos, hogy 1235—6-ban Julianus barát csakugyan találkozott Kelet messzeségében egy arrafelé lakó magyar asszonnyal. A mongol vihar ugyan elsodorta ezeket a magyarokat, de meglepő, hogy egy magyar származású jezsuita a XVII. században újfent találkozott magyarokkal a Volga mentén. Erről még maga Sajnovics is említést tesz. (VÉRTES O. ANDRÁS, XVII. századi közlés a Volga menti magyarokról: NyK. 1963: 411—3.)

A tatárjárás után azonban — hihetően — többé-kevésbé kihunyott a magyarság tudatából a Volga-menti rokonság emléke, s krónikáink — főként nyugati inspirációra — egyfajta vegyes bibliai eredettudatot honosítanak meg.

Viszont már a XV. században (1459.) megjelenik az olasz Fra Mauro által megrajzolt térkép Oroszországról, melyen feltűnik — minden bizonnyal először — a *Permia* tartomány, s nem messze tőle a *Jogoristan*, vagyis kb. 'Jugria-föld' (GÜNTHER J. STIPA, *Finnisch-ugrische Sprachforschung*. Helsinki, 1990. 32—3). Aeneas Sylvius Piccolomini „*Cosmographia*”-jában (1509.) viszont egy bizonyos veronai szerzetes elbeszélése nyomán a műveletlen, bálványimádó rokonait a Pannóniában élő magyarságnak már a Don mellé helyezi (STIPA i. m. 28—9). A finnugor nyelvhasználat történetének kezdetei szempontjából azonban talán az olasz GIOLIO POMPONIO LETO (1425—98.) mond a legtöbbet, amikor „szkítiai” utazásáról beszél. Pomponio mondja ki legkorábban és legvilágosabban, hogy a Duna-melléki magyarok származás tekintetében ugyanazok az „ugri”-k (vagy *ugari*-k), akik a Jeges-tenger mellett laknak (tehát nem *jugri*-t mond). Megemlít-

hetnénk még Cornelius Zandfrietet, Túróczi krónikáját, de az a mű, amely komoly feltűnést keltett a magyarokkal kapcsolatban, nem egyéb, mint a tudós lengyel MATTHIAS DE MIECHOW „Cronica Polonorum...” (1517.) című munkája, amely egyebek mellett a szkítiai Juhra-tartományról tudósít, ahonnan a „Juhri” (*Hungri*, majd *Hungari*) származtak el a Kárpát-medencébe. Miechow megemlíti, hogy a szkítiai Juhra-beliek nyelve, a kiejtés és a sajátos hangsúlyozás tekintetében ugyanaz, mint a Hungaria-ban élő magyaroké (ALB. FR. GOMBOS, *Catalogus Fontium Historiae Hungaricae...* Pestini, 1932. 1: 1611). Miechow híressé vált munkája nyomán (1518-ban németre is lefordították!) nagy lendülettel indul meg külföldön a magyarság „felfedezése”. Ilyen jelesebb nevek említhetők meg, mint P. JOVIUS, SIEGMUND FREIHERR VON HERBERSTEIN, MARTIN FOGEL (akinek 1668-ban készült kézirati munkája sajnos elveszett s csak 1888-ban került elő). ZSIRAI szerint a magyar (!) TRÖSTER JÁNOS is ebbe a sorba tartozik 1666-ban, hiszen Tröster „finn—magyar szóegyeztetésekkel próbálta sarokba szorítani a népszerű keleti származás délibábja után futkosó nemzeti elfogultságot” (ZSIRAI MIKLÓS, *A modern nyelvtudomány magyar úttörői*. Bp., 1952. 1: 11). Az igazság azonban az, hogy Trösternek semmi köze a finnugor nyelvrokoniáshoz, mivel néhány szóhasonlítással éppen azt kívánta kifejezni, sőt hangsúlyozni, hogy a magyar egy német alapú keveréknyelv, amelyben, lám, még finn eredetű szavak is előfordulnak (vö.: STIPA i. m. 87; HEGEDŰS JÓZSEF, *A Törster-legendáról*: MNy. 1992: 295—304).

Mint ismert, azok a külhoni tudósok, akik ténylegesen hozzájárultak a finn—magyar nyelvhasználat kidolgozásához, főként a következők voltak: O. RUDBECK, G. STIERNHIELM, BENGT SKYTTE (Stiernhielm tanítványa), J. PH. STRAHLENBERG, J. E. FISCHER, AUG. L. SCHLÖZER és mások (vö. J. GULYA, *Some Eighteenth Century Antecedents of Nineteenth Century Linguistics. The Discovery of Finno—Ugrian*. In: DELL HYMES (ed.), *Studies in the History of Linguistics*. Bloomington, London, 1974. 7—8: 258—76). Nálunk azonban jószérivel e téren semmi sem történt, kivéve HUSZTI ANDRÁST (1791.) és főként TORKOS JÓZSEF kezdetleges vogul—magyar szóegyeztetéseit (1747.). A XVIII. század vége felé azonban — úgyszólván a semmiből, s ez furcsa ellentmondás — megjelenik SAJNOVICS JÁNOS „Demonstratio. Idioma Hungarorum et Laponum idem esse” (1770.) című, nem csekély meglepetést okozó munkája, amelyben Sajnovics majdhogynem közvetlen rokonságot állapít meg a lapp és a magyar nyelv között. AUG. L. SCHLÖZER siet kissé lekicsinyelni ezt a nevezetes munkát (*Allgemeine Nordische Geschichte*. Halle, 1771. 306), míg LAKÓ GYÖRGY azon tűnődik, vajon Sajnovics a modern összehasonlító nyelvészet igazi úttörője volt-e vagy nem. Végül is — nehezen, de joggal — nemet mond (Sajnovics János és a korabeli összehasonlító-történeti nyelvészet: I. OK. 1971.). Viszont mégiscsak megjelenik nálunk a csakugyan európai léptékű modern összehasonlító nyelvészeti munka: GYARMATHI SÁMUEL, „Affinitas Linguae Hungaricae cum Lingvis Fennicae Originis Grammaticae demonstrata”. Göttingae, 1799.). Mint ismert, a mű igazi jelentősége abban rejlik, hogy szókészleti és szerkezeti összehasonlító elemzést végez az összes finnségi nyelvekre kiterjesztve (vö. GULYA JÁNOS, *Gyarmathi Sámuel*. Akadémiai K., Bp., 1978.). CHR. CH. J. BUNSEN (aki igen jeles tudósak tartja Gyarmathit) úgy tekinti, hogy a „turáni” nyelvészet alapjait éppen Gyarmathi rakta le („*Outlines of the Philosophy of Universal History, applied to Language and Religion*”. Vol. I., London, 1854. 270—1.).

Minden jel arra mutatott, hogy a finnugor nyelvrokonság ügye hazai talajon most már diadalmasan haladhat előre. Nem így történt. Kialakult egy fél évszázados vákuum, aminek többféle oka van, s a szálai a messze múltba vezetnek. Mintegy fél évszázad múlva léphetett fel HUNFALVY PÁL, majd BUDENZ JÓZSEF, s aztán hosszú sora az egyre felkészültebb s egyre inkább dominánssá váló tudós nemzedékeknek, akik elmélyítették,

mélységben és minőségben kiterjesztették, sőt jelentősen meghaladták Gyarmathi úttörő kezdeményezését.

Miközben ugyanis túlságos egyoldalúsággal a finnugor (uráli) nyelvhasználat történetének felfelé ívelő mozzanatait raktuk össze, nem fordítottunk kellő figyelmet a fejlődést kísérő, sokszor negatív körülményekre, a párhuzamos, de gyakran eltérő háttérű európai nyelvi, nyelvészeti és egyéb tendenciákra. Így például, ha a finnugor nyelvhasználat fejlődésének megtorpanásaira emlékezünk, szinte örök időkre szólóan a „halzsíros atyafiság”-ra gondolunk, mely mottószerűen a rokonságot ellenzők érthetetlen balgaságait jellemzi. Nem vitás persze, hogy voltak okvetetlenkedő, szakszerűtlen, nem felkészült, dilettáns stb. kutatók, de a helyzetet nem lehet ennyire leegyszerűsíteni.

Noha külföldről sok segítség érkezett nyelvrokonságunk tisztázására, ugyanannyi — ha nem több — akkortájt megalázásként átélt híradás és kommentár is érkezett. Azt még elfogadta volna a nemzeti kollektív tudat, hogy még mindig élnek eleink valahol a Don vagy a Volga környékén, de riasztóan hatott a többek által hirdett távoli Jeges-tenger zord világa mint a magyarság bölcsője. A híradások szerint e távoli rokonaink bálványimádók, mérhetetlenül elmaradtak, nyershúst evők, nyomorúságos viskókban lakók stb. Főként Matthias de Miechow már említett munkája nyomán bontakozik ki ez az elmarasztaló irodalom. Csak néhány író említve a XVI. századból: NICOLAS DE ROSENBERG, JOANNES BOEMUS, DAMIANO À GOËS (ő főként a lappokról fest siralmas képet). Sok hasonló, szinte kárörvendő leírásról tudósíthatnánk még. A megítélés csak a XVII. század második felében kezd lassanként változni, főként J. SCHEFFERnek köszönhetően, aki objektív leírást ad például a lappokról (*Lappland / Das ist Neue und wahrhaftige Beschreibung von Lappland und dessen Einwohnern. Frankfurt am Main und Leipzig, 1675.*). De meg kell említeni azt is, hogy a XVIII. századi (francia) irodalmi értékű leírásokban még mindig élt egy szinte ironikusan szánakozó, lekicsinylő hangnem eleinkről és rokonainkról (vö. VÉRTES O. AUGUSZTA, *A finnugorság felfedezése a francia irodalomban.* Bp., 1938. 28, 46, 47). A XVIII. század végén és a XIX. század elején elszaporodnak (elsősorban Ausztriában és Csehországban is) a magyarellenes röpiratok, gúnyiratok, melyek lényegi tartalma ez: lám, a napkeleti származásukra büszke magyarok milyen nyomorúságos háttérből jöttek Európa közepébe! Ha mindehhez hozzáteszük Herder (részben Schlözer által sugallt) jóslatát, miszerint a magyar nyelvet évszázadok múltán már talán meg sem lehet találni (J. GOTTFRIED HERDER, *Ideen zur Geschichte der Menschheit. Vierter Teil. Sechszehntes Buch.* Karlsruhe, 1820. 20), akkor talán megérthetjük, hogy nemzetünk, népünk „lefokozása”, továbbá a hasztalan, évtizedekig tartó küzdelem a magyarnak mint államnyelvnek elfogadásáért (vö. SZEKFŰ GYULA, *Iratok a magyar államnyelv kérdésének történetéhez 1790—1848.* Bp., 1926.) nem jelenthetett eufóriát a finnugor nyelvhasználat iránt. Egyébként is a reformmozgalmak, a nyelvújítás akkoriban sokkal fontosabb ügynek látszottak.

6. Hogy a nyelvhasználat történetét, annak bonyolultságát megérthessük, akkor — egyebek közt — szót kell ejtenünk a humanizmus, a reneszánsz, a reformáció nyomán és hatására kialakuló ún. „nyelvek harcáról”. Már C. BOVILLUS kijelentette 1533-ban: „Semmi kétség, hogy kezdetét veszi ... mindenütt a különböző népek között a saját nyelvük elsőbbsége körüli vetélkedés” (*Liber de differentia vvlgariū linguarū, et de Gallici sermonis varietate...* Parisiis, 45). Európában mindenütt (különösen Németföldön, Franciaországban, Olaszországban, Hollandiában) harc folyik a népnyelv uralomra juttatásáért, továbbá azért, melyik nyelv áll közelebb a feltételezett „ősnyelv”-hez, a Szentírás nyelvéhez. A kérdés voltaképpen nem akörül forgott, milyen lehetett az ősnyelv, hanem

melyik az akkori nyelvek között a leginkább hasonló az ősnyelvhez, ami a korabeli vélekedések szerint (rendszerint és általában) csakis a héber lehetett, a „lingua sancta”.

Keretünk nem engedi meg, hogy ezt a harcot részletezzük, de tény az, hogy körülbelül két évszázadig (XVI—XVII. század) folyt ez a legkülönbözőbb belső irányzatokat felmutató vetélkedés, melynek élén — vitán felül — német tudósok álltak. A franciák a második helyre szorultak. Sok-sok könyv bizonygatta, hogy a német nyelv szentség és ősiség dolgában mennyire rokon a héberrel, vagy hogy egyenrangú félként született a héberrel együtt a bábeli nyelvzavarban. Emellett közben egyesek helyes rokonsági szájakat is feltételeznek. Így például A. ALTHAMER ugyan nagy mértékben hasonlít héber szavakat a némettel, de már síkra száll a germán—görög nyelvrokonság mellett (*Commentaria Germaniae...* 1537. 81, 82). Könnyű volt az újlatin nyelvek (francia, spanyol, portugál) rokonságának felismerése. Erre már ANTONIO DE NEBRIJA is rámutatott 1492-ben a „*Grammatica de la lengua Castellana*” című nyelvтанában (Salamanca).

A franciák a trójai eredettel büszkélkedtek, ugyanúgy, ahogy később a walesiek (vö. MALCOLM CHAPMAN, *The Celts*. 1952. 64) is. Egyre-másra felvetődnek más ősnyelvek a héberen kívül. Így például GOROPHUS BECANUS a „*Hermathena*” című hírhedtté váló könyvében kijelentette, hogy az ősnyelv csakis a holland (tkp. cimber, teuton) lehetett, hiszen „a teuton nyelv már a vízözön előtt létezett” (i. m. 13). Voltak, akik a baszk nyelvet tekintették az emberiség ősnyelvének, mások a kínait. Lehetne még szólni a fríg, szkíta, az itáliai etruszk, továbbá a görög ősnyelvről. OLF RUDBECK viszont az állította, hogy Svédország lehetett a Platon által említett Atlantisz (Atland eller Manheim... Upsalae, 1681 körül; 1. köt.). Közben azonban a rokonsági látókörbe került a perzsa nyelv, majd az olasz PHILIPPO SASSETTI a XVI. század végén felhívta a figyelmet egyes szanszkrit szavak erős hasonlóságára olasz szavakhoz. A XVII. században már többen állították (külhoni tudósok), hogy például a kelták — ez az ősrégi nép — szkíta eredetűek. Így az óbrit nyelv (feltehetően a walesi vagy az ír) is szkíta eredetű (D. G. MORHOF, *Polyhistor Literarius...* Lubeckae, 1747. I. IV. 22—3, 44). Ez fontossá válik majd később a magyar nép- és nyelveredet kutatásában.

Hangsúlyoznunk kell, hogy a sémi (héber) nyelvvel való korai rokonítás terén a már említett gazdasági, politikai, s ennek nyomán művelődési elmaradásunk miatt öszszemérhetetlenül lemaradtunk a Nyugattól. A „lemaradás” persze furcsán hangzik, hiszen végül is egy tudománytalan nyelvhasználati irányzattól maradtunk el. Akkoriban azonban ez volt a szilárd tudományos nyelvszemlélet, és így elmaradtak nyelvtudományi életünkben az egykorú Európában tudományosnak tartott viták, a pezsgés, a vulgáris és egy ősképnek tekintett nyelv egybevetésének, összehasonlításának az etimológiai jártasságot, fejlődést csiszoló lehetőségei és ezzel összefüggésben sok minden egyéb.

Mindamellettt azonban nálunk is gyökeret ver — kifejezetten nyugati hatásra — a sémi nyelvrokonsítás, noha eleinte érthetetlenül szerény mértékben. SYLVESTER JÁNOS volt az első kimagasló nyelvészünk a XVI. század első felében, aki a „*Grammatica Hungarolatina*” (Neanesi, 1539. Reprint: Bp., 1977.) című igen eredeti nyelvtanában kijelenti a héber—magyar nyelvi hasonlóságot. A döntő azonban nem ez, hanem az, hogy Sylvester Európában elsőként regisztrálja a tipológiai eltéréseket három nyelvtípus — 1. indoeurópai (latin, görög, német); 2. sémi; 3. agglutináló (posztpozicionális) — között. Ugyancsak ő az első európai nyelvész, aki szerkezeti alapon végez nyelvi egybevetést. Sylvester végső soron a magyar nyelv európai társtalanságát fogalmazza meg említett fejtegetéseiben.

Mivelhogy nyelvtana elkallódott (csak a XVIII. század vége felé találta meg Wespri István), hatásáról nem beszélhetünk, így az első nyelvészünk, aki ténylegesen megismertette nyelvünket az érdeklődő tudós (elsősorban német) európai közvélemény-

nyel, SZENCZI MOLNÁR ALBERT volt. Hogy mennyire erőteljesen próbálták Nyugatról a héber nyelvrokonítást nálunk is meghonosítani, arra döntően fontos B. KECKERMANN egy epigrammája, amit Szenczi Molnár Albertnek küldött, s amely meg is jelent Szenczi Molnár latin—magyar szótárának (1604.) Praefatio-ját követően. Röviden: Keckermann arra szólítja fel Szenczi Molnárt, mutassa meg, mily közel áll a héber nyelv a magyarhoz. A különös az, hogy Szenczi Molnár nyelvtanában (Novae Grammaticae Vngaricae Libri duo. 1610.) a sugallatok ellenére egyáltalán nem eredezteti a magyart a héber nyelvből (mint azt többen hiszik), sőt határozottan kimondja a magyar nyelv európai társtalanságát, s azt is, hogy semmit sem tud ázsiai nyelvi rokonságunkról.

A XVII. században azonban mégiscsak megérintette a Nyugaton dívó sémi nyelvrokonítás szele egyes magyar grammatikusokat, írókat. Teljesen hangsúlytalan, mindenféle behatódás nélküli megnyilatkozásokról van szó, melyek lényege az, hogy a magyar nem nyugati, hanem „napkeleti” nyelv, éppúgy, mint a héber. Néhány név: GELEJI KATONA ISTVÁN (Magyar Grammatikatska. 1645.), MEDGYESI PÁL (Az Egyházi Tanácsrul. 1650.), KOMÁROMI CSIPKÉS GYÖRGY (Hungaria Illustrata. 1655.), PERESZLÉNYI PÁL (Grammatica Linguae Hungaricae. 1682.). Érdekes, hogy 1693-ban LISZNYAI PÁL éppenséggel a héber—magyar nyelvrokonság ellen szól (Origo Gentium et Regnorum Postdiluvianum... Debreceni, Praefatio).

Az európai trendnek azonban végül mégsem lehetett ellenállni, s 1693-ban megjelent a kiemelkedően művelt OTROKOCSI FÓRIS FERENC híres „Origines Hungaricae” című könyve, melyben már nemcsak (főként) a héberrel, hanem egyéb nyelvekkel is összehasonlítja a magyar nyelvet (brit [kelta], angol, francia, latin, görög, belga, német, arab). Otrokocsi vezeti be a hosszú ideig tartó (HORVÁTH ISTVÁNNAL tetőző) irányzatot, amely „magyarosítja” az idegen szavakat (pl. lat. *mancus* — magy. *mankós*).

A XVIII. század elején találkozunk ismét egy hangsúlytalan héber—magyar nyelvi állásfoglalással TSÉTSI JÁNOS ortográfiai jellegű nyelvtanában (Observationes Orthographico-Grammaticae. 1708.), majd úgy négy évtized múlva megjelenik a szintén nagy tudású J. G. OERTEL a „Harmonia LL Orientis et Occidentis speciatimque cum Hebraea...” (Wittebergae, 1746.) című munkájával, ha ugyan őt magyar szerzőnek lehet hinni. Oertel már nemcsak szavakat vet egybe a héberrel, hanem bizonyos szerkezeti egyezésekre is rávillant, csakúgy, mint jóval később KALMÁR GYÖRGY (Prodromus idiomatis Scythico-Mogorica-Chvno (sev, Hvnno) Avarici... Posonii, 1770.), aki felveti még a káld, arab, sőt perzsa, szkíta, török rokonságot is. VERSEGHY FERENC is rámutat bizonyos héber szerkezeti egyezésekre (Proludium in institutiones Linguae Hungaricae... Pestini, 1793.). Egy korábbi munkájában (Okoskodva tanító magyar nyelvemester. Kolozsvárott, 1794.) GYARMATHI SÁMUEL sem tud megszabadulni a sémi nyelvrokonítás eszméjétől (ÉDER ZOLTÁN több „plágiumra” bukkant Gyarmathi e munkájában; vö. MNy. 1955: 52—63, 140—56, 291—311).

Az „új hullámot” — a sémi nyelvek mellett sok más egyéb nyelvvel (héber, káld, etióp, arab, mongol, perzsa, kurd, grúz, török, algonkin, huron stb.) hasonló irányzatot — a jeles tudós, BEREGSZÁSZI PÁL indítja, főként a legismertebb munkájával (Ueber die Aehnlichkeit der hungarischen Sprache mit den morgenländischen... Leipzig, 1796.). Az ún. „Debreceni Grammatika” (1795.) záró oldalain (322—36) számos héber—magyar és egyéb keleti szóegybevetést találunk.

RÉVAI MIKLÓS egy „kompromisszummal” lezárni látszik e kérdést: beszél a „közelebbről Atyafiságos Nemzetek”-ről (lappok, finneket, észtek, vogulok, vótok stb.) és „A’ Távulabb való Atyafiság”-ról (héber, káld, szír, arab) (A’ Magyar Deáki Történet. 1805. 35, 39).

Ebben az említett félszáz éves vákuumban azonban tovább él a sémi nyelvrokonság eszméje, akár a Révai-féle kompromisszummal, akár anélkül vagy másként. Csak néhány nevet említve: ÁGOSTON ANTAL (Magyar Oskola. Nagy-Váradon, 1805.); részben ide tartozik HORVÁTH ISTVÁN is (Rajzolatok a' Magyar Nemzet legrégibb történeteiből. Pesten, 1825.). ENDLICHER ISTVÁN (Philisteriana. Wien, 1827.); J. NEP. NAGY (Grammatica Linguae Hungaricae... Pestini, 1832. és Parallelismus inter linguas orientales Aramaeam, Hebraeam et Arabicam cum Hungarica ductus. Pestini, 1832.); KISS BÁLINT (Magyar régiségek. Pesten, 1839.); CSORJAI FERENC (A' Magyar Nyelvtudománynak és Nyelvphilosophiának a' PARTHENON magyar Grammaticájában felfedezett új elvei. Nagy Enyeden, 1840.); LAKATOS GYÖRGY (A Magyar Nemzet Eredeti Hona. Különös tekintettel

a Horvát és Illir Nemzet eredetiségére. Pesten, 1844.); KERESZTESI JÓZSEF (A' Bárkai Nyelvből Ágazott Magyar Nyelv. Pozsony, 1844.); FEJÉR GYÖRGY (Bévezetés a' Magyar Országi Historiába. Budán, 1849.); VIDA KÁROLY (Elmélkedések a Magyar Nemzet viszontagságainak története felett. Pesten, 1852.).

Egy időre kifulladt a sémi nyelvrokonság, de meglepő módon még a XX. században is nyomaira bukkanunk, persze már meglehetősen komolytalan formában: MARKOS GYULA, Az Úr szava (vagyis a Paradicsomi kinyilatkoztatás nyelve) Magyar volt. Bp. 1918. I. füzet); PÁLFI KÁROLY (A magyar nemzet őstörténete és a zsidóság. Bp., 1933.); KATONA ISTVÁN (Ó-héber gyökszavak a magyar nyelvben. Bp., 1941.). A három említett szerző felfogásában — itt nem elemzendő — rejtjeles politikai szándék húzódik meg.

Látható, hogy a sémi—magyar nyelvhasználat tartotta magát a leghosszabb ideig nyelvhasználat-történetünkben, s nem honi „találmány” volt, külhonból származott át hozzánk. Kezdetben, úgy a XVIII. század közepéig — indokoltan — nyelvi társtalanságunkat fejezte ki. Hosszú, szívós élete azonban hiábavaló volt, és látványosan lemaradt a korábban hátrányokkal induló és alakuló finnugor nyelvtudomány fejlődésétől.

Közben — különösen a XIX. század elejétől kezdve — a Nyugat megtalálta a nemzeti dicsőség egy másik, immár tudományos forrását, az ősi szanszkrit nyelvet, melynek tanulmányozása nyomán létrejött az indogermán, illetve az indoeurópai nyelvtudomány. Mi még mindig fáziskésésben voltunk, s így örömmel fogadtuk az említett vákuumban a szkíta, turáni, majd sumér nyelvészetet, amelyről akkoriban sokan úgy gondolták, hogy szembeállítható a finnugor nyelvészettel. (Erről majd a következő áttekintésben szólnunk.)

HEGEDŰS JÓZSEF